

КИЇВСЬКИЙ НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ГЕНДЕРНИЙ ЦЕНТР
КАНАДСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНДЕРНИЙ ФОНД

**ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ
НЕРІВНОСТІ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ
ОСВІТІ**

КИЇВ-2003

**Київський науково-освітній гендерний центр
Канадсько-український гендерний фонд**

**Проблема гендерної нерівності
в педагогічній освіті**

**(Аналітична інформація за результатами
«фокус-групового» соціально-психологічного
дослідження)**

**Київ
ТОВ «Поліграфічний центр «Фоліант»
2003**

ББК 37.014:316.346.2

Г 74.00

П 78

Проблема гендерної нерівності в педагогічній освіті
(Аналітична інформація за результатами «фокус-групового» соціально-психологічного дослідження). — К.: ПЦ «Фоліант», 2003. — 59 с.

Науковий керівник дослідження
«Проблема гендерної нерівності в педагогічній освіті»
доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Татенко Віталій

Консультант дослідження, координатор
Канадсько-українського гендерного фонду
Магдюк Лариса

Видання здійснено за підтримки Канадсько-українського
гендерного фонду в рамках проекту «Гендерну рівність —
педагогічній освіті»

Керівник проекту
«Гендерну рівність — педагогічній освіті» —
кандидат філософських наук, доцент
Лебединська Ірина

ISBN 966-8474-09-0

ЗМІСТ

Передмова	4
Програма дослідження	6
1. Загальна орієнтація у проблемі гендерної нерівності	9
2. Гендерна Я-рефлексія та ідентифікація	15
3. «Він» і «вона» у школі і педвузі	19
4. «Жіноче» і «чоловіче» у змісті і формах освітнього процесу	26
5. Керівництво і лідерство в освітніх закладах: гендерна дилема	32
6. Констатації і пропозиції	44

ПЕРЕДМОВА

Дослідження «Проблема гендерної нерівності в педагогічній освіті» здійснювалося в рамках реалізації проекту «Гендерну рівність — педагогічній освіті» за участю фахівців Київського науково-освітнього гендерного центру, Житомирського державного педагогічного університету ім. І.Франка, Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Короленка та за підтримки Канадсько-українського гендерного фонду.

Необхідність та актуальність проведення такого дослідження зумовлена, на нашу думку, тим, що на сьогодні політика і практика закладів освіти в Україні не сприяє подоланню гендерних стереотипів, у навчальних програмах та шкільних підручниках царюють патріархальні упередження, впровадження ідеї і принципів гендерної рівності у навчально-виховний процес школи відбувається дуже повільно і часто сприймається з упередженням, а у переважній більшості вчителів та менеджерів шкільної адміністрації відсутнє саме розуміння проблематики, що пояснюється не представленістю гендерної методології в системі підготовки педагогічних кадрів.

У той же час відомо, що впровадження ідеї гендерної рівності є важливим ресурсом і необхідною умовою демократизації освіти. Декларація про рівноправність жінок та чоловіків (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 16 листопада 1988 р. на 83 сесії Комітету міністрів), конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», ратифікована Україною в 1995 р., «Декларація щодо рівності між жінками і чоловіками», прийнята Комітетом міністрів Європейської Ради в 1998 р., визначають гендерну рівність як обов'язкову умову демократії і підкреслюють, що не існує

справжньої демократії без досягнення гендерної рівності.

Низка причин, яка гальмує просування проблеми гендерної рівності в нашому суспільстві, знаходиться у сфері компетенції освітніх інституцій. Інститут освіти є однією з найважливіших ланок гендерної соціалізації людини. У процесі формування гендерної ідентичності людини освітньо-виховний процес безпосередньо відтворює гендерні стереотипи й тим самим сприяє збереженню та самовідтворенню сексизму в культурі. Будь-яка, навіть найпростіша, навчальна ситуація: вибір учителем або автором підручника прикладів, інтерпретація історичних подій, подання ілюстрацій, граматичних та синтаксичних конструкцій, певним чином демонструють людині версію соціально-гендерного світу й стосунків у ньому.

Необхідною умовою перегляду навчально-виховного процесу у вузі та у школі з позицій гендерно чутливої педагогіки, виявлення гендерної асиметрії та сексизму є формування критичного мислення вчителів щодо гендерних стереотипів та упереджень. Заплановане в межах проекту дослідження «Проблема гендерної нерівності в педагогічній освіті» передбачало виявлення низки гендерних стереотипів та упереджень, розробку оригінальних рекомендацій-пропозицій, які не тільки допоможуть збагатити педагогічну громадськість знаннями про домінуючі моделі дискримінації за ознакою статі, що існують у суспільстві та репродукуються навчально-виховними засобами, а й спонукатимуть її визначити своє ставлення до них та обміркувати свій особистий внесок в існуючу соціальну проблему.

ПРОГРАМА ФОКУС-ГРУПОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕМУ: «ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ»

Мета дослідження: отримати орієнтовну інформацію щодо гендерної ситуації в педагогічних вузах, а також дати попередню оцінку того вузівського психолого-педагогічного ресурсу, який можна використати для формування у майбутніх педагогів прогресивної особистісної і професійної гендерної позиції.

Гіпотеза дослідження. Освіта, за визначенням, є однією з найбільш інертних складових суспільного організму. Незважаючи на те, що в освіті задіяні переважно жінки, гендерна нерівність має місце. При цьому жінки викладачі педвузів, не кажучи вже про чоловіків, не виявляють належний рівень гендерної чутливості, тяжіють до застарілих, патріархальних гендерних стереотипів. І саме таку гендерну позицію більш чи менш усвідомлено вони формують у майбутніх учителів, які у свою чергу понесуть її в школи, своїм вихованцям. Це означає, що освіта за інерцією буде ще довго ставати на заваді новій гендерній політиці, якщо в цьому напрямі не здійснювати ініціативні кроки.

Завдання дослідження:

1. Виявити можливі варіанти ставлення викладачів та студентів педвузів до гендерної проблематики, особистісної та професійної чутливості до питань гендерної нерівності, сексизму в системі педагогічної освіти. Визначитися щодо актуальності і профілю гендерних проблем, характерних для педвузів.

2. З'ясувати, які гендерні уявлення можуть мати місце у випускників педвузів і що спричинює саме такі уявлення.
3. Визначити психолого-педагогічний формат, в якому традиційно відбувається гендерна соціалізація студентів педвузу.
4. З'ясувати можливі перспективи розвитку гендерної ситуації в педагогічній освіті і ресурси, які можна задіяти для її покращання.

Методика дослідження. Враховуючи, що широко-масштабних соціологічних і соціально-психологічних досліджень гендерних проблем у сфері педагогічної освіти не проводилося в Україні, розпочати таке дослідження було бажано саме на основі «якісного» підходу із залученням відомих у соціальній психології «якісних методів». Одним із найбільш поширених якісних методів є «фокус-група» – своєрідний варіант групового інтерв'ю, що проводиться у формі обговорення, полеміки, дискусії визначених проблем і спрямовується на отримання від її учасників «суб'єктивної інформації» про те, як вони сприймають ті чи інші об'єкти, події, ситуації.

Враховуючи орієнтовний характер дослідження, було проведено 3 фокус-групи з розрахунку: 2 групи з викладачами і 1 зі студентами-випускниками педвузів. Підбір учасників фокус-груп здійснювався на гетерогенній основі.

Інструкція

Коротко розповісти про метод ФГ та принципи, якими слід керуватися в роботі:

- обов'язковість активної участі кожного;
- тактовність, коректність висловлень, повага один до одного, особливо в процесі дискусії: «Обговорюємо проблеми, а не людей!»;

- незалежність суджень, самостійність у відповідях на питання і при виконанні завдань;
- анонімність, а виходить, відкритість, спонтанність, право на правду і на істину в останній інстанції;
- ошадливість у висловленнях: словам тісно – думкам просторо;
- точність, зрозумілість, простота висловлень;
- підпорядкування групи, включаючи модератора сценарію;
- спілкування один з одним тільки через модератора, тобто радіальна комунікація.

Умовні скорочення: ФГ – фокус-група, ж – жінка, ч – чоловік.

Основні тематичні блоки топік-гайда

1. *Загальна орієнтація у проблемі гендерної нерівності*
2. *Гендерна Я-рефлексія та ідентифікація*
3. *«Він» і «вона» у школі і педвузі*
4. *«Жіноче» і «чоловіче» у змісті і формах освітнього процесу*
5. *Керівництво і лідерство в освітніх закладах: гендерна дилема*

1. ЗАГАЛЬНА ОРІЄНТАЦІЯ У ПРОБЛЕМІ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ

Для того, щоб адекватно оцінити думки учасників фокус-груп щодо проблем гендерної рівності в освіті, ми вважали важливим з'ясувати їх загальну гендерну орієнтацію, чутливість до гендерної проблематики в цілому.

Запитання для обговорення формулювалося наступним чином.

«Які переваги і які негативи можна спостерігати сьогодні у житті наших чоловіків і жінок? Чи можна сказати, що нині в Україні досягнута реальна (а не на папері) рівність прав і можливостей чоловіків і жінок?»

Відповіді на це запитання були, як не дивно, різними і навіть протилежними. Перший варіант включав у себе відповіді, в яких ішлося про факти соціальної нерівності жінок. Проте ця нерівність не зв'язувалася жінками завжди і напряду з дискримінаційною позицією чоловіків, їх намаганням мати для себе вигоди і привілеї. Говорилося частіше про психофізіологічні відмінності (жінка повинна виносити і виношувати дитину) тощо:

«Я повинна роздвоюватись між сім'єю і роботою, а чоловікам це не потрібно робити, тому вони швидше і легше йдуть угору».

Більш категоричні висловлювання щодо існування гендерної нерівності звучали від чоловіків:

«Я думаю, що жінки серйозно обмежені в своїх правах, причому кожного дня. Подивіться, що можуть робити чоловіки у виборі професій і що жінки. Тому мені жінок дуже жаль. Залишається фактом, що ставлення до жінок часто зневажливе».

Протилежний цьому варіант відповідей був пов'язаний з невизнанням жінками гендерної нерівності. Так, навіть дещо агресивно поводити себе жінки (особливо

полтавчанки), відстоюючи думку про відсутність, принаймні в їхньому житті, гендерної нерівності, особливо ж вони перейшли у наступ, коли чоловіки почали наполягати на існуванні гендерної нерівності і вступатися за скривджених жінок.

«Якби у нас було рівноправ'я, то першими б це відчували жінки. Я особисто на собі цього не відчуваю і по інших не бачу» (ж).

«Я абсолютно не відчуваю себе обмеженою в правах ні в сімейному житті, ні на роботі. Я відчуваю себе обмеженою в правах від держави як кожна людина, але не як жінка. Можливо, іншим жінкам подобається, коли їх обмежують. Є жінки, які дозволяють, щоб їх чоловіки ображали, били. Але є жінки, які цього не дозволяють робити. Я цього не дозволяю робити» (ж).

«Світом керують жінки. Вони народжують і виховують і хлопчиків і дівчаток, які потім стають чоловіками і жінками. Все залежить від жінки. Як вона виховас хлопця, так він буде ставитися до жінок, коли стане дорослим: буде чи не буде їх шанувати і вважати рівними собі» (ж).

«За статистикою звичайно існує нерівність, але статистика це така річ. Якщо жінка бачить об'яву, що на роботу запрошуються тільки чоловіки, вона може звертатися до суду. Це порушення Конституції. Все залежить від самої жінки» (ж).

«Навіть при прийомі на роботу поділ на чоловіків і жінок існує як теоретична проблема, а практично її немає» (ж).

«Жінки нерідко зупиняються в кар'єрі не тому, що їх дискримінують, а тому що вони самі вирішують, потрібно це їм чи не потрібно. Наприклад, маючи все для подальшого професійного успіху, жінка вирішує все-таки народити другу дитину і зайнятися сім'єю. Це її вибір» (ж).

«Жінки не ідуть далі, наприклад, у політику, це й нерідко тому, що не відчувають надійного тилу, підтримки з боку чоловіків» (ж).

«Я не вважаю себе дискримінованою. Кожна людина робить своє життя сама. Чи це жінка, чи це чоловік. Ні я, ні жінки, які мене оточують, не потрапляли в ситуацію дискримінації» (ж).

«Ніхто не заважає жінці йти працювати у шахту чи бути конюхом. Річ лише в тім, чи буде їй це до вдоволи» (ж).

«Я вважаю, що у нас рівноправ'я. І якщо жінка хоче бути лідером, то вона буде лідером. Якщо вона шукає своє щастя в приготуванні їжі, пранні білизни, то вона й тут буде щасливою» (ж).

У полтавській ФГ навіть виникла гостра дискусія, в якій чоловік наполягав на тому, що є професії, якими жінки займатися просто не зможуть, а жінки категорично не погоджувалися з ним. Зазначалося, що, мовляв, поділ професій на чоловічі і жіночі розглядають як факт дискримінації жінок, а насправді, можливо, жінки просто не хочуть займатися тими чи іншими видами діяльності. Наведемо цей фрагмент суперечки:

Чоловік: «Я ніколи не бачив жінок телемайстрів. І якщо навіть жінці запропонували цю роботу, вона не зможе її нормально робити»;

Жінка: «Просто у мене немає такої потреби працювати телемайстром. Це просто нецікава робота для жінок»;

Чоловік: «Ну не хочуть вони своїх прав розширювати».

Жінка: «Ви хочете принизити розумові здібності жінок?»

Чоловік: «Я хочу сказати, що жінки просто хочуть мати синицю в руках, а не журавля в небі». «Найбільшим союзником у дискримінації жінок є самі жінки».

Таке невизнання жінками гендерної нерівності, їх справжнього становища у суспільстві було, схоже, дещо дивним для чоловіків: *«Якщо сьогодні спитати чоловіка і жінку про їхню задоволеність своїми гендерними права-*

ми, то, схоже, жінки будуть стверджувати, що вони усім задоволені, що у них немає жодних проблем» (ч).

Досить своєрідно виглядала спроба поєднати протилежні думки, що свідчить про внутрішню суперечливість і невизначеність певної частини жіночої аудиторії щодо своїх прав і необхідності їх відстоювати:

«Я вважаю, що у нас рівноправ'я, але просто деяким жінкам не вистачає сили, щоб відстояти свої права. Я не розумію, чому вони повинні відстоювати свої права. Жінка відчуває себе слабкою і хоче бути слабкою. Все залежить від самої жінки» (ж).

Висловлювалася думка про те, що у нас частково досягнута гендерна рівність і при цьому наводилися приклади щодо права жінок служити в армії, що є документ, який урівнює в правах чоловіка і жінку стосовно догляду за дитиною. Проте одразу ж виникав яскравий контраргумент стосовно мізерного представництва жінок у керівних органах, зокрема у нашому парламенті. Зазначалося також, що є сфери жіночих професій (наприклад, учителі, вихователі дитсадків, шевці, прядильниці, повари), де жінки просто не можуть відчувати дискримінації.

Була також спроба зачепити тему дискримінації чоловіків. Так, на думку однієї з учасниць ФГ, прикладом дискримінації чоловіків є те, що вони, наприклад, за будь-яких умов повинні поступатися місцем жінці у транспорті:

«А якщо він їде з нічної зміни, а вона після доброго відпочинку, чому він повинен стояти, а вона сидіти?».

На загал все-таки жінки якось неохоче сприймали і відгукувалися на життєві приклади і соціологічні дані, які свідчили про дискримінацію їх прав. Крім того, навіть провокативні зауваження модератора не могли викликати у жінок емоційно-звинувачувальної реакції стосовно чоловіків.

Більше того, неодноразово саме жінки намагалися раціоналізувати («Для жінки більш важливою є проблема вибору») і виправдати існуючий стан речей з точки зору критеріїв загальної доцільності чи гармонії:

«Чоловік розумніший, а жінка мудріша. Дійсно, не може бути два лідера у сім'ї. І жінка завдяки своїй мудрості поступається чоловікові, аби зберегти спокій, створити затишок».

У ході дискусії у жінок виокремився своєрідний порівняльний стереотип щодо гендерної рівності:

«У нас ще не так погано. Є фундаменталістська країна, де дискримінація жінок набагато сильніша».

Окремі чоловіки також намагалися «зняти» проблему гендерної нерівності, наголошуючи на тому, що все, мовляв, залежить від людини, від її сил, темпераменту, здібностей, бажань тощо.

«Рівноправ'я жінки закладено в нашій Конституції. І тому, якщо її не беруть на роботу, то це свавілля керівників. Вона може і повинна добиватися своїх прав і має на це законні підстави» (ч).

Своєрідний варіант склали судження жінок, в яких визнавалася як традиційна гендерна нерівність на рівні суспільства, але заперечувалася як така в особистому житті.

Проблематичною можна вважати думку, що жінки, мовляв, готові поділити з чоловіками все навпіл. Жінки далеко не завжди хочуть віддати те, що вони звикли вважати своїм – народження дитини, догляд за дітьми, приготування їжі, особливе ставлення до себе як до жінки тощо. Виявляється, вони б не проти поєднувати домашню роботу з професійною, аби їм вистачало часу, сил і можливостей на те, щоб також на рівні з чоловіками займатися політикою, наукою, творчістю, брати участь у прийнятті важливих рішень, не тільки мати доступ до різного роду ресурсів, але й можливість користуватися ними. Як висловилася одна з учасниць, «на-

певно, нам треба швидше бігати, аби встигати і на роботі, і в сім'ї».

На узагальнююче пряме запитання модератора про те, чи існує все-таки в нашому суспільстві гендерна нерівність, учасники ФГ відреагували наступним чином.

«Багато що залежить від соціального статусу сім'ї. Якщо дівчинка народилася в бідній сім'ї, то вона більше буде потерпати від гендерної нерівності. А дівчата із середніх і заможних сімей відповідно менше».

На прохання модератора проголосувати за те, що у своїх правах і можливостях жінки в Україні більш обмежені, ніж чоловіки, у полтавській ФГ «За» піднесли руки тільки 2 чоловіки з десяти учасників.

Спостерігалася також спроба, з одного боку, зняти проблему гендерної нерівності, представити її як неактуальну у сучасних складних економічних умовах, а з іншого, — як традиційну: *«Об'єктивно безумовно преважують сьогодні в суспільстві чоловіки. Але жінки можливо просто не прагнуть того і так, як це когось хотілося б» (ж).*

Як можна бачити, жінки виявляють активну захисну реакцію на критику, коли *хтось* вважає їх малоактивними, дискримінованими, безправними тощо. При цьому вони виправдовують себе, посилаючись на те, що наша жінка історично завжди була нерівна з чоловіком. Тому, мовляв, у неї просто несформовані відповідні потреби.

2. ГЕНДЕРНА Я-РЕФЛЕКСІЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ

Критерії, які використовуються людьми при оцінці тих чи тих феноменів, можуть бути різними. Проте, коли предметом оцінювання виступає людське життя, ми, як правило, звертаємося до власного життєвого досвіду. Отже, зважаючи на те, що характер і зміст висловлювань учасників ФГ стосовно гендерних проблем значною мірою залежить від того, як жінки і чоловіки ставляться до своєї статі і гендерної ролі, їм насамперед було запропоновано відреагувати на такий ігровий сюжет:

Сюжет: *«Уявіть собі, що вам випала можливість народитися вдруге і, крім того, запропоновано обрати за бажанням ту чи ту стать, тобто стати чоловіком чи жінкою. Яке було б ваше рішення? Обґрунтуйте, будь ласка, свій вибір».*

Яку інформацію передбачалося отримати в ході відпрацювання цього сюжету? Насамперед, планувалося з'ясувати, як пересічна аудиторія реагує на такого роду самозапитання, чи є гендерна проблематика особисто актуальною для респондентів, наскільки кожний з них ідентифікований зі своєю статтю і задоволений своєю гендерною приналежністю, своїм життям як жінки чи як чоловіка.

Як з'ясувалося, таке просте запитання у багатьох учасників ФГ викликало збентеження. Схоже, що подібні питання вони собі не ставлять узагалі, або ставлять лише в конкретних проблемних ситуаціях. Напевно, і в їх професійному житті ці питання не актуалізуються, тобто не виникають спонтанно самі і ніяким чином не актуалізуються цілеспрямовано. Тому цікаво було спостерігати у окремих учасників ФГ неупевненість у «виборі своєї статі». *«Я, мабуть, також обрала*

собі бути жінкою», – говорить молода дівчина і ніяковіє від такої своєї гендерної неупевненості.

Проте більшість відповідей були досить однозначними і з досить цікавою аргументацією.

Так, жінки зауважували, що обрали б знову собі жіночу долю і пояснювали свій вибір позитивними відчуттями, які вони отримують від свого жіночого життя:

«Тому, що відчуваю себе жінкою»;

«Я була б жінкою однозначно. Я не вмію бути чоловіком і не хотіла б бути чоловіком. Мені подобається бути жінкою»;

«Можливо раніше я б вагалася, але після того, як народила дітей, я знову б схотіла бути тільки жінкою. Тому що такі відчуття, які отримує жінка-матір, чоловікові недоступні».

Інші відповіді мали під собою дещо прагматичну мотивацію. На уточнююче запитання: *«Чому ви обираєте знову бути жінкою?»*, – відповідь була така: *«Тому що жінка має певні переваги над чоловіком, певні привілеї. Зокрема ті, які виявляються у відношенні чоловіків до жінок...»*. Слід думати, що в даному разі мова йде про такі традиційні гендерні чоловічі функції, як «захисник», «годувальник», «залицяльник» тощо, які окремими жінками сприймаються як вигідні для себе:

«Чоловіком не хотіла б бути, бо у нього більша відповідальність за сім'ю. Чоловік сім'ю годує, захищає... Чоловік повинен оберігати жінку, повинен забезпечити сім'ю, а жінка повинна створювати в сім'ї затишок...».

Подібну «поміркваність», розсудливість виявляли і чоловіки:

«Я обрав би чоловіче життя, оскільки жінки в нашому суспільстві знаходяться в стані рабства. Вони обмежені в правах, можливостях. Це поширено і тому вважається нормальним», «Все-таки в сучасних умовах чоловікові вижити легше».

Не обійшлося і без стереотипних гендерних реакцій:

«Я хотів би бути знову чоловіком, оскільки хочу займатися наукою, творчістю, а для жінок це проблематично. Хтось повинен жертвувати собою для сім'ї, для дітей. Це, як правило – жінка. Мене не влаштовує така жіноча роль, виходячи з моєї життєвої мети».

Видно, що молодий чоловік, який це сказав, не проти того, щоб жінки займалися творчістю, але оскільки склалося так, що це жінкам важче, він прагматично обирає бути чоловіком.

Серед відповідей на поставлене запитання особливо молодих респондентів були і такі, що спричинені актуальністю для них сексуальних стосунків: *«Я б залишився чоловіком уже хоча б тому, що мені подобаються жінки».*

Більш досвідчені чоловіки, які, схоже, не дуже задоволені своєю чоловічою долею, як виявилось, можуть демонструвати мотивацію сатисфакції: *«Я б удруге став чоловіком, оскільки у своєму другому чоловічому житті врахував би набутий досвід...»*, або філософствувати на зразок: *«Набувши досвід у цьому своєму чоловічому житті, я б у своєму другому чоловічому житті зміг би зробити більше корисного саме як чоловік і померти з більш спокійним сумлінням».*

Аргументи вибору, до яких вдавалися ті респонденти жінки і чоловіки, які побажали у новому житті обрати протилежну стать, мали переважно пізнавальний характер: мовляв, цікаво було б відчути себе в іншій статевій чи гендерній ролі. Водночас, більш зрілі і досвідчені жінки зауважували, що нерідко у складних життєвих ситуаціях їм хотілося бути чоловіками і обґрунтовували такий свій вибір переважно тим, що чоловіки мають більше можливостей:

«Коли стоїть вибір, кого взяти на роботу – жінку чи чоловіка, перевагу віддають чоловікові. Чоловік рідше перебуває на лікарняному по догляду за дитиною».

Гендерна рефлексія у її змістовому значенні суттєво залежить від того, як складається життя конкретної жінки чи конкретного чоловіка і яка у кого самооцінка. Так, виникає враження, що жінки, які вважають себе гарними, привабливими, здебільшого задоволені своєю гендерною приналежністю, оскільки напевно змогли переконатися у своїй жіночій силі і владі над чоловіками.

«Я б була тільки жінкою, бо відчуваю, що можу свого домогтися, зачарувати, покорити». «Як кажуть, чоловік в сім'ї голова, а жінка – шия...».

Тобто, визнаючи важливість чоловічих ролей, жінки тим не менше не вважають, що чоловіки, таким чином, повинні головувати.

Не виключено, що в педагогічному середовищі, крім того, до теми статі, статевого життя ставлення де-що обережне, а можливо й упереджене. Педагогу традиційно «не рекомендується» надто вільно висловлюватися на цю тему, уже хоча б тому, що він перебуває у різновіковому і різностатевому середовищі, в якому одне й те саме «гендерно-статеве» зауваження, жарт можуть набувати різного значення, а отже, по-різному впливати на вихованців.

3. «ВІН» І «ВОНА» У ШКОЛІ І ПЕДВУЗІ

Проблема гендерної рівності в освіті становить головний предмет нашого дослідження. Тому на початку учасникам ФГ була запропонована для обговорення тема самопочуття учнів, студентів різної статі у відповідних навчальних закладах – школі і педвузі.

Перше запитання було сформульоване таким чином, щоб надати обговоренню певного емоційного забарвлення, а саме:

«Хто краще, затишніше, комфортніше почуває себе в школі і у вузі – хлопці чи дівчата і чи відрізняється ставлення педагогів до хлопців і дівчат?»

Це запитання, як і попереднє, виявилось непростим і в чомусь незвичним, незручним для педагогів. Багато хто з них були не готові на нього відповісти. Чимало учасників відповіли так, що не бачать різниці і у самопочуванні хлопців і дівчат і в ставленні до них педагогів, або переходять на інші критерії: *«Вчителі люблять охайних, дисциплінованих і успішних у навчанні».*

Хоча все ж таки окремі зауваження виявилися по суті і тому заслуговують на увагу: *«Напевно, дівчатам почувається краще, оскільки педагоги переважно жінки і у них з дівчатами більше спільного. А хлопці, які дорослішають, не завжди можуть з жінками вчителями знайти спільну мову» (ж).* *«Хлопці відчувають себе у школі «середнім родом». Ставлення до хлопців нагадує щось подібне до «полювання на відьом». «Немає ніякого розуміння хлопчачих інтересів. Їм у школі ні з ким ідентифікуватися». «Жінки-вчителі в хлопцях із самого початку бачать агресора і відповідним чином, часто упереджено ставляться до них» (Житомир).*

Отримала актуалізацію також тема міжстатевих стосунків як фактора сексизму в школі і вузі. Так, з одного боку, жінки вчителі, яких переважна більшість,

краще ставляться до охайних, слухняних і водночас активних і успішних дітей, проте, на думку учасників ФГ, не виключається, що гарні дівчата з віком можуть ставати предметом заздрощів і навіть переслідування жінок-учителів. Відзначалося, що вчителі зовсім не враховують статеві відмінності хлопчиків і дівчат особливо старшого шкільного віку.

З іншого боку, зазначалося, що хлопці у педвузі почувують себе гірше, оскільки для них там навчання безперспективне. Тому на них дивляться як на невдах. *«Багато що залежить від факультету. У нас на філологічному факультеті було 74 дівчини і 1 хлопець. Зрозуміло, що до нього ставилися поблажливо» (ж).* *«А у нас було порівну хлопців і дівчат. Тому ставлення було рівне».* *«Хлопців у педвузі часто використовують як робочу силу».* *«Я вважаю, що за специфікою педагогічної професії дівчата у педвузі почувуються краще за хлопців».*

Відповіді студентів були переважно традиційними і досить прогнозованими з огляду на актуальність стате-вих стосунків:

«У тих вузах, де більше дівчат, там краще почув-вається хлопцям і навпаки. Кого менше – тим краще» (ж).

«У педвузі хлопцям краще, оскільки вони мають хоро-ше оточення (дівчата) (ж).

«А не дуже гарним дівчатам краще почув-вається в політесі, де у них мало красивих конкуренток і багато хлопців» (ч).

«Хлопці у педвузі почувують себе гірше, оскільки до них дещо зверхнє, нешанобливе ставлення з боку оточення: мовляв, на більше вони не здатні. Вони відчувають постійний тиск на себе, надмірну увагу і контроль з боку викладачів і дівчат. Крім того, дівчата вважають їх роз-пещеними і тому ставляться до них несерйозно» (ч).

Зазначалося також, що чимало залежить від викла-дачів:

«Одним більше подобаються хлопці, іншим – дівча-та».

« У нас у групі три хлопця, але викладач філософії при-мусив одного з них тричі прездавати залік».

Гендерна соціалізація молоді в умовах школі і пед-вузу значною мірою залежить від того, як почуває себе педагог-чоловік і педагог-жінка в суспільстві в цілому, але насамперед в умовах освітнього закладу. Для обго-ворення цієї теми учасникам ФГ було запропоноване наступне запитання.

«Кому в школі, у вузі живеться краще – чоловікам чи жінкам педагогам»

Відповіді на це запитання були знову ж таки різні, як і аргументи на їхню користь. Одні учасники ФГ стверд-жували, що чоловікам педагогам, особливо в школі, по-чувається краще. Мовляв, чоловіки в освіті «на вагу зо-лота» і тому до них особливе ставлення і при вступі до педвузу, і під час навчання, і при прийомі на роботу. Їм, як правило, без особливої боротьби жінки віддають керівні посади тощо.

«Оскільки чоловіків менше, то живеться їм в закла-дах освіти краще і простіше. Їх оберігають, аби вони не пішли зі школи. Якщо чоловік нормально працює, то до нього нарікань менше, ніж до жінки. Чоловіки, як прави-ло, викладають не тільки працю і фізкультуру, але й такі престижні предмети, як фізика, математика, а жінки – гуманітарні предмети. Тому тут може виникати як про-фесійна, так і особистісна конкуренція, і чоловіки знову ж таки в більшій пошані» (ж).

«В кар'єрному плані чоловікам у вузі і в школі рухатись легше, оскільки вони мають більше вільного часу» (ж).

«Жінки – більш похливі, тривожні. Вони нерідко бачать і переживають проблеми там, де їх немає» (ж).

«У педвузі і в школі я бачу переважно гладеньких чо-ловіків і виснажених жінок. Тому мені здається, що педа-гогам-чоловікам живеться краще».

Проте були і прямо протилежні висловлювання, зокрема щодо гендерного тиску, який чоловіки-вчителі відчують у школі:

«На чоловіка, який працює в школі чи хотів би, наприклад, працювати у дитячому садку, дивляться як на потенційного збоченця. Я працюю в школі і такі натяки були одразу ж. Навіть переводити на гумор це було складно»; «Що це за чоловік, який сьогодні працює в школі? Нормально, коли в школі вчитель жінка. Виняток – учитель праці, фізкультури. Напевно у нього якась особлива мотивація». «Якби в школі платили добре, то чоловіків би жінки туди просто не пустили» (ч). «Діти звикли, що в школі учитель – жінка. Тому чоловікові буває важче» (ч).

«Чоловіки-вчителі у школі почувуються гірше, оскільки ти один, а їх багато. А іноді хочеться потиснути мужню руку, а нікому. Не буду ж я здороватися за руку з жінками» (ч).

Студенти навели приклади того, як жінки-викладачі, які стали керівниками завдяки власним зусиллям, можуть виявляти зневагу до студентів-хлопців: *«Я хочу навести приклад надмірностей фемінізму. Наша декан, яка досягла всього у житті власними зусиллями, дуже зневажливо ставилась до протилежної статі. Так, вона заходила в групу, в якій було 6 хлопців і 2 дівчини, і казала: «Привіт, дівчатка». Був і такий викладач, який казав прямо, що чоловіки потрібні тільки для того, щоб продовжувати рід» (ч).*

Третій варіант склали гендерно нейтральні судження, в яких відзначалося, що жінкам і чоловікам в школі і у вузі відчувається однаково:

«У нас на кафедрі української філології 10 жінок і завідувач – чоловік. На мою думку, всі відчувають себе однаково. Завідувач ще мене вчив і я не сприймала його власне як чоловіка, а лише як викладача».

У наступному запитанні планувалося з'ясувати, які загальні життєві установки, на думку учасників ФГ,

формує школа і вуз у хлопців і дівчат. Викладачі відповіли на це запитання наступним чином:

«У хлопців школа формує установку на те, щоб бути лідером, що він має бути сильним, розумним. А для дівчат, особливо в сільській школі – установка бути господаркою, вміти шити, варити. Вона має залишатися вдома. В місті – децю інше. Дівчата повинні здобувати знання, аби потім мати високооплачувану роботу. Тобто в містах ці установки зрівнюються».

Логічним у цьому тематичному блоці було також питання щодо дотримання принципів гендерної доцільності і рівності при формуванні шкільних класів і при наборі абітурієнтів до педвузу, а також щодо відмінностей, які можна спостерігати в подальшому професійному житті його випускників.

Як відомо, при наборі дітей у перші класи школи загалом витримується гендерна вимога, згідно з якою в класі повинна бути однакова кількість дівчаток і хлопчиків. Коли мова йде про набір до вузів, то тут враховується специфіка майбутньої професії. Так, до танкового училища навряд чи приймальна комісія візьме документи від дівчини. Гендерна ситуація, яка завжди існувала і сьогодні існує в освіті, певним чином позначається на прийомі абітурієнтів до педвузів. Тому учасникам ФГ пропонувалося відповісти на запитання щодо *переваг, які отримують хлопці і дівчата при прийомі саме до педвузу.*

На думку учасників ФГ, у педвузі дискримінація дівчат починається вже зі вступу, оскільки перевага віддається хлопцям. Пояснювалося це тим, що школа, як і завжди, вимагає вчителів-чоловіків. Цікавий приклад щодо дискримінації дівчат навів один із студентів: *«Моя знайома дівчина забажала вступити до суворієвського училища. Але не була прийнята, хоча багато які нормативи вона могла б здати краще за хлопців».*

На запитання модератора про те, кого (хлопця чи дівчину) українські батьки скоріше всього віддадуть на платне навчання за інших рівних умов, учасники ФГ висловили такі думки:

«Скоріше віддадуть хлопця, бо дівчину можна вигідно видати заміж і тим самим забезпечити з економічного боку її життя» (ж).

«А я б віддала на навчання дочку, бо хлопцю легше самому заробити на навчання, пробитися у житті. Оскільки чоловік, навіть не маючи освіти, може заробити фізичною силою більше, ніж жінка з освітою. А навпаки — навряд чи» (ж).

«Вигідніше послати на навчання хлопця, оскільки чоловіки займають у нашому суспільстві більш престижні посади» (ч).

«А я б послала дочку вчитися, а сина залишила біля себе, щоб мені допомагав» (ж).

«Хлопця треба послати вчитися першого, аби проскочити армію, і надалі ж йому треба буде годувати сім'ю» (ж).

Ось що з цього приводу думають студенти:

«Я б віддав перевагу дівчині, тому що хлопцю самому легше пробитися у житті» (ч).

«Я б поділила гроші порівну між сином і донькою».

Гендерні стереотипи, які існують у нашому суспільстві взагалі і стосовно професійної педагогічної діяльності, зокрема, помножені на специфіку нинішньої соціально-економічної ситуації, суттєво позначаються на життєвих виборах випускників педвузів. На запитання щодо відмінностей післявузівського професійного життя хлопців і дівчат учасники ФГ відповіли наступне.

«Дівчата, які вчилися краще хлопців, у подальшому житті поступаються цим хлопцям через завантаженість сім'єю, дітьми. «Більше 60% дівчат під час навчання у вузі мріяли про кар'єру, але десь стільки ж сьогодні прив'язані до сім'ї, дітей і не мають постійної роботи» (ж).

Зазначалося і те, що педвуз, як і школа, традиційно орієнтує дівчат не на професійну кар'єру, не на лідерські соціальні ролі і не на заробляння грошей, а на сімейне життя, народження і виховання дітей тощо.

«Школа всіх орієнтує на подальше навчання і звітується тим, скільки вступили до вузу. Але це подвійний стандарт».

4. «ЖІНОЧЕ» І «ЧОЛОВІЧЕ» У ЗМІСТІ І ФОРМАХ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Питання, які стосуються гендерної соціалізації майбутніх учителів, є основними в даному дослідженні, адже саме у навчально-виховному процесі виявляють себе і здійснюють свою негативну роботу застарілі гендерні стереотипи.

Перший сюжет, який був запропонований для обговорення учасникам ФГ, стосувався проблеми роздільного навчання. Запитання формулювалося наступним чином:

Які плюси і мінуси ви бачите в системі роздільного навчання?

Загальна реакція учасників ФГ на це питання була негативною. Зазначалося, що роздільне навчання це скоріше традиція, яка в своїй основі має гендерну нерівність. На додаткове запитання *щодо можливих плюсів такого навчання* були висловлені такі думки:

«Хіба що в гігієнічному розумінні» (ж).

«Не відволікається увага на протилежну стать, що може сприяти навчанню» (ч).

«Можливо, була б краща спеціальна професійна підготовка для хлопців і дівчат» (ч).

«Напевно все-таки при роздільному навчанні з хлопців можна буде виховувати справжніх чоловіків, а з дівчат справжніх жінок» (ч).

На думку студентів, роздільне навчання в цілому неприйнятне: *«При роздільному навчанні потім хлопці і дівчата не будуть вміти спілкуватися один з одним».* Але, якщо шукати плюси, то можливо при такому навчанні хлопці і дівчата були б більш скромними: *«Якщо при спільному навчанні є випадки, коли з п'ятого класу діти живуть сексуальним життям, то при роздільному навчанні це буде трохи пізніше» (ж).*

Другий сюжет передбачав обмін думками з приводу гендерного дисбалансу, який спостерігається в навчальній літературі.

Питання стосувалося *представленості «чоловічого» і «жіночого» в різного роду навчальній літературі: посилення на видатних учених, письменників, поетів, художників, дидактичні сюжети, ілюстрації, малюнки, «чоловічі» чи «жіночі» види діяльності і форми поведінки тощо.*

Відповідь на це питання була така: *«чоловічого» більше, ніж «жіночого», і перше вигідно відрізняється від другого з огляду на вимоги часу. Існуючі гендерні диспропорції учасниці ФГ пояснювали тим, що визначних жінок теж могло б бути не менше, ніж чоловіків, якби не турботи про дітей, не сімейний клопіт. «Освіта була завжди чоловічою» (ж).*

Наступним запитанням з'ясувалося *ставлення учасників ФГ до такого роду гендерного дисбалансу у змісті і формах освіти, їх думка щодо можливих негативних наслідків такого становища для гендерного виховання учнів у школах і майбутніх учителів у педагогіці.*

В результаті обговорення були зафіксовані такі варіанти відповідей.

1) Була висловлена думка (ж) щодо можливості використання цієї ситуації (дітям нехай навіть не цілеспрямовано навіюється, що великих людей більше серед чоловіків) для того, щоб заохотити дівчат досягати більшого в їхньому житті і, зокрема, у навчанні: *«Я б цю ситуацію представила б так, щоб вона була стимулом для дівчаток».*

2) За іншою думкою (ж) діти, мовляв, спокійно ставляться до цих гендерних диспропорцій і тому краще не фіксувати їх увагу на цих питаннях, аби у дівчат не формувався комплекс меншовартості.

«Головне – зміст, творчий здобуток видатних людей, а не те, хто вони є – чоловік чи жінка».

«Все-таки, незважаючи на таку ситуацію, дівчата краще вчать, серед них більше відмінників».

«А письменники і поети чоловічої статі пишуть чудові твори саме про жінок, звеличують їх. Хіба жінки самі про себе так напишуть?»

3) Була висловлена думка, що переважна представленість у навчальній літературі чоловічої науки, культури, історії є реальністю, яку не можна не визнавати і всяка спроба переробки підручників у напрямку 50/50 чи ще якимось — буде штучною, насильницькою і тому вона нічого, окрім шкоди, не дасть (ж) (Полтава). *«Давайте візьмемо найкращі здобутки жінок і включимо їх у підручники. А як бути зі змістом?»*. Тобто учасниця ФГ, яка є викладачем вузу і, крім того, займається соціальною роботою, упевнена, що в історії не знайдеться видатних жінок, рівних чоловікам, які б могли знайти гідне місце в підручниках. Проте більш важливим є факт, що вона не вважає за потрібне якимось змінити цю ситуацію у напрямку подолання гендерної диспропорції у змісті і формах освіти. А отже, така стереотипна позиція може зустрічатися в аудиторії педагогічних працівників. І скоріше серед жінок, ніж серед чоловіків. Цілком зрозумілим можна вважати її вплив на гендерну соціалізацію студентів педвузу — майбутніх учителів і викладачів, вихователів багатьох наступних поколінь.

4) Більш прогресивну гендерну позицію зайняли деякі чоловіки: *«У підручнику фізики портрети практично самих чоловіків. Тому дівчатка будуть вважати себе не перспективними у фізиці»*.

Наступний сюжет мав проєктивний характер і формулювався таким чином: *«Якби все-таки знайшлася необхідна кількість видатних жінок, які об'єктивно не поступаються чоловікам у своїх талантах і здобутках і заради експерименту ми б зробили підручники за справедливим гендерним принципом 50/50. Чи б дало воно якусь користь?»*

Сюжет виявився досить діагностичним. На загал таке, нехай уявне, реформування не викликало ентузіазму і позитивних емоцій підтримки в учасників ФГ. Пересічні педагоги самі за змістом творів, відкриттів не бачать реальних людей, авторів. Їм, за великим рахунком, байдуже, хто написав твір, відкрив закон — чоловік чи жінка. Вони не бачать проблеми в тому, що підручники суцільно чоловічі.

Лише під тиском модератора деякі з учасниць ФГ дуже нерішуче неначе народжують тут і тепер думку про те, що якби зміст навчання не постраждав, то було б доцільно зробити так, аби у підручники на розумних паритетних началах були включені і видатні чоловіки, і видатні жінки. Хоча переконаності в цьому не відчувається. Надто сильно діє стереотип, згідно з яким важливий зміст, а не той чи та, які його створили. Крім того, у жінок викладачів і вчителів такий явний факт гендерної нерівності не викликає негативних емоцій, не кажучи вже про активні спроби у напрямку її подолання. Не підхоплюється емоційно (оскільки напевно сприймається як штучна, чужа, неактуальна) і цілком прозорий факт, що у вихованців — хлопців і дівчат формуються ті ж самі стереотипи, за якими хлопці розглядаються як більш перспективні, значущі гендерні фігури, ніж дівчата.

Наступна тема стосувалася того, як педагоги — учасники ФГ — у своїй роботі враховують гендерний аспект, як здійснюють гендерну соціалізацію своїх вихованців, як долають чи упереджують подальшу передачу підростаючим поколінням стереотипів гендерної нерівності.

На ці запитання відповіді були малозмістовими. Зверталась увага на те, що у хлопчиків необхідно формувати якості джентельмена, а у дівчаток щось на зразок «Душечки», аби подобатись хлопцям.

При обговоренні вказаної теми переважала думка, що в процесі навчання, викладання ніякі статеві відмінності дітей, студентів не враховуються (і, схоже, не повинні враховуватися). В цьому бачиться прояв гендерної рівності: *«Хто підготувався до занять — молодець. Хто не підготувався — не молодець»*. Зазначалося лише, що на фізкультурі від дівчат не можна вимагати таких самих результатів, як від хлопців. Тобто, у процесі навчання фактор статі, особливості сприймання, засвоєння матеріалу, гендерно-психологічні відмінності педагога не враховують, не знають як, а можливо, і не вважають за потрібне це робити:

«Ми не розмежовуємо у навчанні і вихованні хлопців і дівчат. І це напевно добре. Ми їх вчимо, а вони потім самі формуються як жінки і чоловіки» (ж).

«Треба вчити і виховувати людину, особистість, індивідуальність, а стать закладена фізіологічно і вона своє візьме сама без нашої допомоги» (ж).

«За науковими даними сексуальна, статева ідентифікація проходить від 3 до 5 років. Крім того, багато що залежить від національних традицій. В українській мові навіть «людина» жіночого роду, а в російській — чоловік».

Висловлювалася і така думка, що у вузі студенти вже люди дорослі і їх не потрібно виховувати власне як жінку чи чоловіка. Мовляв, у процесі навчання хлопці беруть своє, дівчата — те, що їм потрібно для розуміння свого жіночого життя.

Така позиція наче відповідає вимогам гендерної рівності, але насправді це все ж таки один із проявів традиційних гендерних стереотипів, оскільки справжня рівність передбачає врахування в освітньому процесі специфіки життєвих інтересів і психологічних відмінностей дівчат і хлопців, а також особливості гендерної ситуації в нашому суспільстві, яка далека від ідеальної.

Більш конструктивною в цьому сенсі була думка про те, що ми повинні більш цілеспрямовано розповідати школярам і студентам про їх людські, жіночі і чоловічі права.

«Коли діти будуть це знати, вони будуть мати можливість вибирати і відстоювати те, що їм по праву належить» (ж).

«Ми не виховуємо хлопців як майбутніх батьків, а потім дивуємося, чому вони не вміють і не хочуть займатися дітьми» (ж).

«Треба виховувати повагу до себе і чоловікам, і жінкам, а також і повагу до тих прав, які має інша людина».

«А у нас у школі і хлопців і дівчат однаково вчили ремонтувати парти».

5. КЕРІВНИЦТВО І ЛІДЕРСТВО В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ: ГЕНДЕРНА ДИЛЕМА

Досить показовою характеристикою гендерної рівності є представленість жінок у системі управління. В освітніх закладах, де працюють переважно жінки, це питання є особливо важливим. Тому учасникам ФГ ми запропонували наступну тему для обговорення:

«Як ви ставитесь до того, що в освітніх закладах працюють переважно жінки, а в керівництві — переважно чоловіки?»

Перший висновок, який можна зробити в результаті аналізу висловлювань учасників ФГ, може бути такий: рядові працівники освітніх закладів практично ніяк не реагують на такого роду гендерний дисбаланс. Більш того, вони його виправдовують. *«Головне, щоб людина відповідала своїй посаді». «Це не вина чоловіків, що вони керують. Якщо жінка хоче керувати — нехай керує. Це проблема не чоловіків, а жінок».*

На додаткове запитання модератора: *«Як ви ставитесь до того, що в освіті працює 80% жінок, а в керівництві освітніх закладів 80% чоловіків?»*, молода жінка-педагог дала тверду відповідь: *«Я нічого поганого в цьому не бачу».* Не виключено, що у неї є чимало одностайних серед освітян. Принаймні ніхто з учасників ФГ їй емоційно не заперечив.

Щоправда, була висловлена незгода з наведеними соціологічними даними: *«Я нещодавно була на одному зібранні в районі, де були керівники педагогічних установ. Так там було практично порівну чоловіків і жінок»*, що свідчить, принаймні, про критичність, незаангажованість і самостійність суджень учасників ФГ.

На додаткове питання *«Чому так виходить, що на керівних посадах в освіті перебувають переважно чоловіки?»* були висловлені такі судження.

Один з учасників (ч) навів приклад, що в їхній школі були вибори директора і з шести претендентів обрали все-таки єдиного чоловіка. Основний аргумент — він краще зможе розв'язувати конфлікти в жіночому колективі. *«Жіночий колектив досить емоційний, бурхливий і тому, щоб якимось його врівноважувати, втихомирювати, на чолі повинен бути чоловік».*

Інший учасник (ч) висловив думку, що на директорів шкіл частіше призначають чоловіків тому, що на цьому місці повинні бути політично благонадійні, слухняні виконавці без зайвої ініціативи. А саме з чоловіками легше домовитись і дійти компромісу.

Проти того, що жінка може на рівних претендувати на керівну посаду, було висунуто ще цілий ряд різного роду аргументів як чоловіками, так і жінками.

«Жінку розумом не досягнути» (ч).

«Чоловіки більш серйозні, стримані і їм можна більше довірити, спитати поради, а жінки більше на почуттях, на емоціях» (ж).

«Чоловіку легше керувати, легше примусити робити те, що підлегли не хочуть (фактор сили). Чоловіка краще слухають».

«Існує традиція, що чоловік більш авторитарний і йому легше керувати».

«Якби жінка керувала колективом чоловіків, то ніякого добра б з цього не було, майже ніякої роботи не виконувалось би».

Висловлювалася думка, що директор школи — це скоріше господарська робота, ніж педагогічна: щось вибивати, діставати, ремонтувати, а для цього треба з кимось випивати тощо. Тому ця робота скоріше для чоловіків, а не для жінок. *«Жінка-керівник, ще й успішна».*

в кінцевому рахунку втрачає свою жіночність, стає як чоловік. Жіночої жінки директора я не зустрічав».

Зазначалося, що жінка, погоджуючись на керівну посаду, повинна відмовлятися від чогось дуже важливого, наприклад, від можливості присвячувати себе дітям, сім'ї. Тому жінки і самі рідше йдуть у керівники і рідше голосують за жінок, не розуміючи, як ті можуть відмовитися від суто жіночих функцій (діти, сім'я) за принципом «я б не пішла і їй нічого...». Були висловлені також «наукові» аргументи, які виправдовують означений у запитанні феномен: *«Доведено біологічною наукою, що чоловіки за своїми розумовими здібностями стоять трохи вище, ніж жінки. Тому їм виконувати ці керівні функції просто легше. От і все» (ж).*

На думку деяких учасників ФГ (ч), певні проблеми можуть виникнути і через те, що жінки-керівники в «чоловічих керівних колах» не знайдуть розуміння.

На запитання модератора:

«У кого на загал більше шансів зайняти керівну посаду у педвузі — у жінки чи у чоловіка?», — переважала думка, що шанси рівні (полтавська ФГ).

На запитання: *«За кого б ви конкретно проголосували, якби обирали ректора вашого педуніверситету, за чоловіка чи за жінку?»*, дехто з учасниць ФГ зайняли захисну позицію: *«З позицій жінки я б подумала, що жінці це буде важко. Я б її пожаліла».*

Також був наведений приклад зрілою жінкою, в якому надавалася негативна характеристика жінці-керівнику, яка стимулювала плітки в колективі.

На запропоновану проблемну ситуацію: *«Якби від вас залежало зробити так, щоб в освітянських закладах керівництво між чоловіками і жінками було демократично і виважено поділене 50/50, ви б прийняли таке рішення? Чи могли б бути якісь негативні наслідки?»*, спостерігалися такі реакції.

Всі учасники ФГ у принципі, хоча без ентузіазму, (можливо, реакція на штучність ситуації), але погодились на таке реформування. Проте більш-менш виразну позитивну емоційну реакцію можна було спостерігати лише у деяких учасників ФГ (переважно у чоловіків). *«Дуже багато чоловіків директорів шкіл не відповідають своїм посадам» (ч).* Отже, позитив від такого реформування, зокрема, бачився в тому, що зміни викликали б гендерну конкуренцію, змусили б чоловіків більш відповідально ставитися до своїх посад, більше хвилюватися за своє крісло.

На додаткове запитання: *«Чи є сьогодні в освітніх закладах якість «змагання» за керівні посади серед чоловіків і жінок?»* респондент (ч) відповів, що такого змагання сьогодні немає, оскільки *«жінкам не дають узяти в ньому участь, їм просто не звикли довіряти, а по-друге, вони й самі того не бажають».*

Не було пропозицій віддати перевагу в освітянських закладах керівникам-жінкам. Більше того, жінки виявляли обережність, коли пропонували це реформування «50/50» спочатку провести у вигляді експерименту і побачити, що буде. Тут, напевно, виявляється не стільки поміркованість, скільки неупевненість жінок у своїх силах і неготовність дозволити собі навіть подумати, пофантазувати щодо своєї більш активної і відповідальної гендерної ролі.

Проблеми від такого способу встановлення гендерної рівності бачились у тому, що чоловіки, яких знімуть з посад, мовляв, образяться і це буде викликати конфлікти. Цю жалісливу думку висловили тільки жінки. Хоча зауважувалось, що «звільнені» чоловіки знайдуть собі інші керівні посади.

Учасникам ФГ пропонувалося визначитися у такій ситуації: *«Уявіть, що вам необхідно змінити місце роботи і на вибір вам пропонується два навчальні заклади, в одному з яких вашим керівником буде жінка, а в іншо-*

му – чоловік. Усі інші умови, крім названих, – однакові. Яким був би ваш вибір?»

Як виявилось, на цю уявну ігрову ситуацію учасники ФГ відреагували по-різному, а саме:

а) відмовлялися робити вибір на підставі того, що в їхньому досвіді зустрічалися тільки хороші керівники як чоловічого, так і жіночого роду, заявляли, що немає значення, якої статі керівник, і схилилися до того, щоб просто кидати жереб. (Напевно, що ця реакція є найбільш виваженою у гендерному відношенні, якщо говорити взагалі, але навряд чи вона прийнятна стосовно конкретної ситуації в освіті);

б) жінки робили вибір на користь чоловіка-керівника, пояснюючи це тим, що з жінкою-керівником у них може бути конкуренція, боротьба за владу, а з чоловіком – ні. *«Жінці-керівнику можна поплакатись, а суто професійні проблеми легше вирішувати з чоловіком».* *«Чоловік більш точний, менш спонтанний. Жінка може розгубитися, вона більше керується емоціями».* Цікаво, що визнаючи рівність щодо керівництва освітянськими закладами чоловіків і жінок, жінки все-таки висловлювали бажання працювати під керівництвом чоловіків, кажучи, що так їм, здається, було б краще. Тобто, схоже, що такий вибір здійснюється вже на якомусь підсвідомому стереотипному рівні і визнається як щось звичне, зручне, само собою зрозуміле;

в) чоловіки, обираючи варіант з чоловіком-керівником, посилалися на те, що «чоловікам більше властива аналітичність мислення, педантичність, а жінкам властива спонтанність, до якої важко пристосуватися». А в ролі керівника спонтанність може напружувати. *«Для мене найважливіше пунктуальність. Якщо чоловік сказав «10 хвилин», значить це буде 10 хвилин, а у випадку з жінкою це буде щось зовсім інше»;*

г) деякі учасники ФГ (ч) висловлювали бажання працювати під керівництвом жінки: *«У жінок, крім ро-*

зуму, є ще й серце», а також виходячи виключно з власного інтересу: *«Мені було б просто цікаво попрацювати під керівництвом жінки»;*

д) інший респондент (ч) заперечив, що жінки більш спонтанні, зазначивши, що за його спостереженнями якраз більш нестриманими виявляються чоловіки, а крім того, з жінкою-керівником, на його погляд, просто приємніше працювати навіть в емоційному плані.

Студенти, які брали участь у ФГ, частково визнавали, що і серед чоловіків і серед жінок можуть бути талановиті керівники. Дехто наполягав на тому, що йому байдуже, яка стать у керівника, аби той був «на своєму місці». Проте жоден зі студентів чи студенток не висловив бажання, аби ним керувала жінка. Більшість студентів – учасників ФГ – схилилися до думки, щоб на роботі власне їх керівником був чоловік. При цьому зауважувалось, що:

– *«Чоловіки, на відміну від жінок, здатні переключитися на справу і вирішувати питання. Чоловіки більш логічні і тому вони будуть робити діло, незважаючи на свої почуття. А між двома жінками дуже часто існує антипатія» (ж).*

«Я думав спочатку, що мені однаково, хто буде моїм керівником, але тепер я думаю, що краще, якщо це буде чоловік. З чоловіком легше знайти спільну мову і порозумітися» (ч).

«У мого друга досвіду життєвого не більше, ніж у мене, але я вважаю, що він краще мене розуміє, ніж мої подруги» (ж).

«Жінка не може зрозуміти проблем чоловіків, тому я б хотів мати керівником чоловіка» (ч).

Із соціальної психології відомо, що в колективі досить часто роль керівника і лідера не співпадають. Можливо, віддаючи чоловікам право на керівництво у закладах освіти, жінки утримують у своїх руках статус неформального лідерства, що якось може у психо-

логічному плані «вирівнювати» гендерну нерівність? Щоб обговорити зазначену тему, ми запропонували учасникам ФГ такий сюжет.

Змальовуючи портрет ідеальної жінки і ідеального чоловіка (в одному з відомих досліджень), жінки у кількості 9%, а чоловіки – 5% визнали лідерство як необхідну якість жінки і відповідно 26% жінок і 28% чоловіків визнали її як необхідну у чоловіків. Прохання висловитись з цього приводу.

Ось які найбільш цікаві думки були висловлені учасниками ФГ у цій дискусії.

1. *«Я в цьому бачу, принаймні, те, що наші жінки намагаються довіряти чоловікам, вважаючи, що на них можна покласти лідерські обов'язки і що ті будуть їх добре виконувати» (ж). «Жінки не хочуть займати лідерські ролі» (ж).*
2. *«Чоловіки не хочуть бачити своїх жінок лідерами. Вони вважають, що можуть затримуватися на роботі, а жінка повинна бути вдома при господарстві. Тоді жінка нікуди не дінеться, на її руках діти. А жінки звикли до такого свого статусу не лідерів» (ж).*
3. *«Жінок чоловіки не пускають чи вони самі не йдуть у лідери ще й тому, що в переважно чоловічому лідерському середовищі жінці не знаходиться місця. Не існує культури, в якій жінки і чоловіки лідери чи керівники могли б співіснувати». «Якщо, наприклад, 8 керівників-чоловіків і одна керівник – жінка. При ній не можна використовувати ненормативну лексику, нормально вилаяться. Вона не може ходити разом із чоловіками в сауну, де вирішується чимало серйозних питань».*
4. *«Бізнесмени, політики і злочинці мають один і той самий психологічний склад. І коли справа ускладнюється, вони можуть вдаватися до незакон-*

них, аморальних дій. Жінці це складніше. Вона все-таки – жінка».

Додаткове запитання: *«Чи погоджуєтесь ви з досить поширеною думкою, що жінкам менше притаманні лідерські якості, ніж чоловікам?»*

На думку чоловіків – учасників ФГ, це судження скоріше належить самим жінкам, які бояться чи просто не хочуть брати на себе відповідальність. На думку жінок, зазначене висловлювання є архаїчним. Сьогодні в нашому суспільстві жінки і чоловіки ведуть боротьбу за лідерство. Хоча нерідко жінка може свідомо відмовлятися від ролі лідера через небажання чи у зв'язку із обставинами.

«З віком я перехотіла бути лідером. Ці функції у нас у сім'ї взяв чоловік».

«Це виважена позиція жінки. Вона просто розраховує на свої можливості і свій час. Все залежить від вільного часу».

Існують вікові гендерні особливості прояву лідерських тенденцій:

«У школі загалом більш активні, ініціативні дівчата. Вони більше виявляють лідерську мотивацію».

«У нашому педвузі з трьох хлопців – двоє активних, а один – пасивний. З трьох дівчат – дві пасивні, одна – активна» (ч).

Проте дається взнаки ситуація педвузу, в якому дівчат значно більше, ніж хлопців. Це, так би мовити, «дівчачий вуз».

«У педвузі старостами груп є переважно дівчата», «У нас на факультетах лідерами є переважно дівчата».

*
*

Насамкінець, після того, як більшість тем навколо проблеми гендерної нерівності в освіті були актуалізовані і обговорені, ми запропонували кожному учаснику ФГ відповісти на пряме запитання такого характеру:

«Чи визнаєте ви особисто існування гендерної нерівності в системі нашої освіти? В чому ви бачите її причини, якими є її наслідки і чи потрібні активні кроки по відновленню гендерної рівноваги?»

Реакція учасниць ФГ на це запитання була доволі стримана. Не виключено, що українські жінки просто не бажають визнавати себе нерівними з чоловіками. Погоджуючись у принципі з тим, що нерівність існує, вони, тим не менше, не виявляли ентузіазму з приводу необхідності боротьби за відстоювання своїх прав і особистої участі в діяльності організацій, які борються за права жінок. Вони не визнавали себе беззахисними, вважаючи, що у відстоюванні своїх прав повинні і можуть покладатися на себе:

«Жіночі організації потрібні тим жінкам, які самі себе не можуть захистити. А я сама здатна розв'язати свої проблеми» (ж).

«70% жінок не стикаються з проблемами гендерної нерівності. Лише 15% жінок, які працюють у політиці, відчують її» (ж).

Чоловіки – учасники ФГ час від часу також згадували про те, що і вони в чомусь дискриміновані.

«Центр «Жінка для жінки» існує, а «Чоловік для чоловіка» не існує».

Оригінальною можна вважати спробу чоловіків віднайти негативний бік у боротьбі жінок за свої права і таким чином пояснити їх небажання брати участь у такій боротьбі.

«У цивілізованих країнах жінка здатна відстояти свої права, вона економічно незалежна від чоловіка. Але разом з тим там 20% одиноких жінок, які не мають сім'ї. І не останню роль там відіграє бажання самотійності. Чи щасливі вони тим?» (ч)

Хоча, на думку учасників ФГ, було чимало різних думок щодо проблеми гендерної нерівності, але суттєвих

гендерних суперечностей у нашому суспільстві вони не відчують.

«Судячи з розмови, яка відбулася, у нас серед жінок і чоловіків не існує якогось протиріччя чи суперництва. Якщо і є проблема нерівності, то вона не така гостра» (ж).

«Я вважаю, що проблеми соціальної нерівності чоловіків і жінок у нас не існує і зациклюватись на ній не варто» (ж).

«Проблема гендерної рівності виявляє себе в різних сферах по-різному. В освіті жінки відчують себе більш захищеними. Тут все-таки інтелігентне оточення, своєрідний «розовий мирок» (ч).

Як це не дивно, але саме від чоловічого складу ФГ частіше можна було чути твердження про існування гендерної нерівності в нашому суспільстві загалом і у сфері освіти зокрема.

«Нерівність є і вона буде завжди. Принаймні до тих пір, поки жінка не заявить про себе вголос. Ні про яку боротьбу за рівність ніхто не чує. Була партія, хто про неї зараз чує? Жінки звикли жити за широкими плечима чоловіка. У нас повелося, що чоловіки повинні робити все для жінок – компліменти, подарунки, квіти. Чоловік повинен оберігати жінку. А чому не може бути навпаки? Чому вона не може робити щось подібне чоловікові, якого вона кохає? Чому б їй не взяти ініціативу щодо одруження. Просто жінка боїться відповідальності, боїться проявити себе. Боїться лідерства. Ховається за домашніми справами» (ч).

«Все-таки я вважаю, що сьогодні чоловіки мають перевагу над жінками. Їм все-таки легше отримувати чи роботу чи щось інше. І треба шукати шляхи розв'язання цієї проблеми» (ч).

Оскільки ж переважна більшість учасників ФГ (і особливо жінки) фактично не визнавали існування гендерної нерівності в системі освіти, запитання *«Що слід було б зробити в школі чи у педвузі, щоб розв'язати пробле-*

му *гендерної нерівності*», виявилось для них малоактуальним. Жінки відстоювали тезу про те, що кожна з них сама вирішує, як їй краще жити, бути чи не бути лідером, керівником, на яку роботу влаштовуватися, бути чи не бути домогосподаркою. Чоловіки, ті, що визнавали існування нерівності, теж не бачили необхідності гендерних реформ в суспільстві і освіті, а здебільшого закликали жінок брати на себе відповідальність, ставати соціально активними тощо. Єдина «вирівнююча» пропозиція, на яку зважилися учасники ФГ, полягала в тому, щоб дівчат і хлопців не диференціювати в процесі навчання, особливо професійного, тобто прилучати і дівчат до техніки, автосправи, конструювання тощо.

Зворотній зв'язок (питання до учасників: «Якими враженнями про роботу у ФГ ви хотіли б поділитися?») дозволив з'ясувати, що:

- групова бесіда, дискусія, обмін думками на тему гендера є, з одного боку, новою, незвичною, а з другого, — цікавою і вельми актуальною для освітян;
- чимало питань, які виносилися на обговорення у ФГ, ніколи не розглядалися в педагогічних колективах як спеціально, так і в приватному порядку;
- багато хто вперше почув слово гендер і лише одиниці могли дати визначення поняттям «гендер», «фемінізм», «сексизм» тощо;
- учасники були здивовані різноманітністю поглядів, уявлень, думок і оцінок з приводу, здавалося б, добре відомих і давно визначених ролей, які стосуються місця і ролі жінки і чоловіка в нашому суспільстві і в освітянській практиці зокрема;
- багато хто з учасників зауважили, що в процесі обговорення вони або зрозуміли свою гендер-

ну проблему, або навіть побачили шлях до її розв'язання;

- загальною була думка про необхідність проведення такого роду фокус-груп, дискусій з гендерної проблематики з викладачами і студентами педвузів, учителями і учнями загальноосвітніх шкіл.

6. КОНСТАТАЦІЇ І ПРОПОЗИЦІЇ

Стратегія дослідження передбачала поступовий рух від обговорення більш загальних до більш конкретних, власне освітніх, гендерних проблем. Тому робота в ФГ-групах розпочиналася із з'ясування загальної орієнтації їх учасників у проблемі гендерної нерівності.

І. Загальна орієнтація освітян у проблемі гендерної нерівності, Я-рефлексія і гендерно-професійна ідентифікація

І.1. Учасники ФГ виявили різне ставлення до проблеми гендерної нерівності як такої, що існує в нашому суспільстві. Так, частина учасників (більш виразно — чоловіки) визнала існування такої нерівності. Інша частина (більш виразно — жінки) виступила проти її існування, принаймні, стосовно себе особисто. Простежувалися спроби раціоналізувати і навіть якось виправдати гендерну нерівність, заявляючи, що, мовляв, «чоловічі» професії можуть бути просто нецікавими для жінок, що жінкам просто може подобатись бути домогосподарками, мамами, займатися більш простою і менш відповідальною роботою, створювати в сім'ї затишок, аби чоловік почувався добре і міг повноцінно забезпечувати сім'ю. Мав місце і проміжний варіант, коли визнавалося (стверджувалося) узаконене існування рівності, але при цьому зауважувалось, що жінки не спроможні за різних причин скористатися своїми можливостями, зокрема через їх небажання боротися за керівні посади, за лідерство тощо, через те, що їм сьогодні, мовляв, важче, ніж чоловікам, адаптуватися до кардинальних соціально-економічних і соціально-політичних змін, що відбулися і продовжують відбува-

тися в нашому суспільстві. Українські жінки, так би мовити, просто виявилися менш готовими, ніж чоловіки, скористатися тими свободами, які їм надає демократичний устрій. Підстави, і навіть досить аргументовані, для таких суджень знайти неважко, враховуючи домінування традиційних гендерних стереотипів. Проте така позиція скоріше «працює» на подальшу дискримінацію жінок, на посилення гендерної нерівності, ніж сприяє її знищенню.

І.2. Цікавим можна вважати той факт, що гендерна нерівність фактично не зв'язувалась жінками, які брали участь у фокус-групах, напряду з дискримінаційною позицією чоловіків чи їх свідомим намаганням мати для себе вигоди і привілеї у порівнянні з жінками. Тобто прояв невдоволення, захисні чи агресивні реакції українських жінок на існуючу ситуацію гендерної нерівності спрямовуються не на чоловіків, а, скоріше, на якогось абстрактного носія гендерних традицій, стереотипів. Їх активність пробуджується, з одного боку, відносно незалежно від ставлення до українського «чоловіцтва», а саме як природна людська потреба у самоствердженні, а з другого, — як вимушена, така, що повинна компенсувати нездатність чоловіків забезпечити добробут сім'ї.

Приклади ж відносної соціальної пасивності жінок зв'язуються скоріше з традиційними віруваннями (у тому числі і релігійними) у те, що світ збудований за певними законами і що в ньому кожному відведене своє місце: чоловіку — чоловікове, жінці — жіноче. І, мовляв, порушувати ці закони людині не дано, а тому мудріше буде виявляти саме «адаптивну» активність. І такі глибинні диспозиції (особливо в напружених життєвих ситуаціях, в умовах нестабільності) можуть виринати з глибин несвідомого, виходити на передній план і визначати гендерну поведінку як чоловіків, так і жінок, спрямовану на утримання не будь-якої, а саме такої

гендерної нерівності, яка має адаптивно-захисне значення.

У зв'язку з цим постає важлива науково-практична проблема гендерної динаміки і зокрема – гендерної регресії, тобто можливості повернення на попередні – більш примітивні рівні соціального співбуття статей за несприятливих умов існування соціального організму. І цей емпіричний факт повинен враховуватися при інтерпретації гендерної ситуації, яка має місце в сучасному українському соціумі.

1.3. Слід звертати спеціальну увагу (на чому наголошували учасники ФГ) на нерівномірності і специфічності проявів гендерної нерівності серед різних прошарків населення України. Більш виразно вона про себе заявляє по відношенню до соціально незахищених жінок, життя яких є залежним від сімейного стану, наявності роботи і зарплати та її розміру, від віку, стану здоров'я, та ін. факторів. До такої категорії певною мірою сьогодні можна віднести педагогів, особливо вчителів загальноосвітніх шкіл, вихователів. Нерідко потерпаючи від дискримінації за ознакою статі, вчителька чи викладачка педвузу не може захистити себе публічно, юридично, оскільки не має необхідних для цього коштів. І навпаки, матеріально забезпечені жінки менше потерпають від гендерної нерівності, оскільки мають можливість захистити себе.

Проте, знову ж таки, матеріально забезпечені жінки програють у порівнянні із так само забезпеченими чоловіками. Так, наприклад, можна припустити, що жінка-педагог і жінка-бізнесмен, як кандидати в депутати, можуть викликати приблизно однакову досить стриману реакцію у нашого електорату. Проте жінка-бізнесмен має більше шансів подолати цей спротив, ніж жінка-педагог. Прикладом тому є успіх на виборах Ю.Тимошенко, Г.Антоньєвої та інших бізнес-леді.

1.4. Вельми цікавою у контексті проблеми гендерної нерівності видається диспозиція самодостатності, яку продемонстрували учасниці ФГ. Тобто сьогодні стосовно соціально «успішних» жінок можна вважати досить проблематичною думку щодо їх готовності поділитися з чоловіками все навпіл. Жінки просто не погоджуються втрачати те, що вони звикли вважати своїм – народження дитини, догляд за дітьми, роль господині в домі, створення сімейного затишку тощо. Виявляється, вони навіть не проти поєднувати свої традиційні «жіночі» обов'язки з професійною діяльністю, аби їм вистачало часу, сил і можливостей на те, щоб також на рівні з чоловіками займатися політикою, наукою, творчістю, брати участь у прийнятті важливих рішень, мати доступ до різного роду ресурсів і можливість користуватися ними. До речі, не виключено, що це також – своєрідна захисна реакція активних і ефективних жінок на пересуди оточення. Мовляв, у неї п'ятеро дітей, а вона «лізе у політику». А хто ж дітей буде виховувати. Так, Наталія Вітренко у своїх виступах всіляко намагалася підтримати в очах електорату свій імідж матері, яка піклується за своїх дітей і ніколи не проміняє їх на політичні втіхи.

1.5. Чоловіки, які сьогодні отримали більше ступенів і рівнів свободи для своєї традиційно «чоловічої» самореалізації (здобувача, заробітчанина, захисника жінки і сім'ї тощо), судячи з висловлювань учасників ФГ, далеко не завжди готові продуктивно перетворювати «свободу від» у «свободу для». Зрозуміло, що почуття «чоловічої» відповідальності, з одного боку, і зростаюча вимогливість жінок (через об'єктивне ускладнення життя) разом із їх зростаючою здатністю до успішного виконання колись традиційно «чоловічих» ролей, – з іншого, викликають специфічні реакції з боку чоловіків: починаючи з бажання самовдосконалення і ще кращого, більш ефективного самоствердження у своїх

чоловічих «місіях» – до агресивно-захисної спроби «пошуку крайнього», визнання існування нерівності і готовності поділитися з жінками своїми правами і привілеями.

Як можна розцінити таку начебто прогресивну гендерну позицію чоловіків – учасників ФГ на фоні начебто регресивної позиції жінок, які фактично не визнавали гендерної нерівності, часто категорично (особливо у полтавській фокус-групі) відмовлялися вважати себе дискримінованими?

Не будемо відкидати мотив відновлення справедливості. Адже факти, коли жінку не беруть на роботу лише тому, що вона жінка, відомі у нас всім і кожному. Проте найбільш емоційно чоловіки чомусь висловлювалися щодо пасивності жінок, їх небажання брати на себе відповідальність, відсутності лідерських і кар'єрних мотивів, намагання заховатися за «широкі чоловічі плечі». Саме в цьому чоловіки вбачали головні причини існуючої нерівності.

Проте є підстави для припущення, що одним з важливих, але прихованих мотивів, які примушують сьогодні чоловіків визнавати гендерну нерівність, є (можливо, навіть неусвідомлене) бажання «вирівняти» відповідальність за ситуацію, яка склалася в сім'ї, на виробництві, в державі тощо, поділивши її з жінками. Колись Адам не міг самотужки впоратися з господарством і Бог дав йому на допомогу Єву. Сьогодні, коли стало скрутно господарювати, чоловіки теж готові скористатися допомогою Єв, тобто використати їх тимчасово як засіб покращання ситуації. Але навряд чи можна припустити вірогідність того, що сучасний український чоловік психологічно дозрів до визнання жінки рівною собі, зокрема, в бізнесових справах, у політиці, менеджменті, у сімейному лідерстві тощо.

Інакше кажучи, як свідчить аналіз матеріалів фокус-груп, за зовнішніми проявами толерантного став-

лення жінок до чоловіків і навпаки (не слід забувати про природне тяжіння однієї статі до іншої) на рівні відігравання соціальних, власне гендерних ролей сьогодні можна спостерігати:

- спровоковане психологічною реакцією чоловіків на ускладнену ситуацію, нарощування конкуренції і суперництва, в яких жінки поступово починають самовизначатись і відвойовувати собі право на престижне навчання, престижну роботу, керівну посаду, лідерську роль, прилученість до інформації, ресурсів і рішень. Ймовірно, успіхи були б значно більшими, якби не специфічно чоловіче облаштування всієї системи суспільного життя і якби ментальність значної частини жіночої аудиторії України не була глибоко і хронічно інфікована традиційними гендерними стереотипами;
- маніпулятивну у своїй основі тенденцію «переведення стрілок» з проблеми гендерної рівності на проблему гендерної однаковості: користуючись складністю їх розрізнення.
- готовність чоловіків частково поступитися своїми привілеями і дещо «вирівняти» гендерну ситуацію на користь жінок, оскільки в багатьох випадках пересвідчилися у своїй неспроможності самотужки забезпечити нормальне існування свого виробництва, своєї сім'ї і суспільства в цілому.

І.6. Як і очікувалось, людей, незадоволених своєю статевою приналежністю, зустрічаються одиниці. Проте цікавим є те, як чоловіки і жінки ставляться до власної статі і гендерної ролі і як одстоюють свою гендерно-статеву ідентичність.

Так, результати проведеного дослідження дають підстави припускати, що гендерна рефлексія, гендерна самооцінка є доволі незвичною чи навіть незвичайною

справою як для наших чоловіків, так і для жінок. Не виключено, що в педагогічному середовищі, крім того, до теми статі, статевого життя ставлення дещо обережне, а можливо й упереджене. Крім того, педагогам (а це переважно жінки) традиційно «не рекомендується» надто вільно висловлюватися на цю, як її називають, «слизьку» тему.

1.7. Не виключено, що прагматизація життя дісталася і гендерної сфери, оскільки аргументація емоційна щодо своєї гендерної ідентичності («я зрозуміла, яке щастя бути жінкою, коли народила дитину») явно поступалася аргументації раціональній, в якій йшлося про гендерні вигоди, пільги, вигоди, переваги тощо. Звичайно, без порівняння з іншим і, тим більше, — з чимось протилежним, людині важко здійснити процедуру ідентифікації, зокрема гендерної. Але прикро, якщо такі порівняння будуть, як і раніше, будуватися на основі традиційних гендерних стереотипів (типу: «Я знову став би чоловіком, оскільки жінкою бути важче») або ж щодалі набувати все більшого «ринкового» забарвлення.

1.8. У процесі обговорення проблем гендерної ідентичності з'ясувалося декілька інших цікавих феноменів. Так, не виключено, що молоді люди обох статей можуть виявляти (демонструвати) «розмиту», неувернену чи неоднозначну позицію щодо власної гендерної і статевої ідентичності. Окремі молоді учасники ФГ навіть виявили інтерес у тому, щоб наступне життя (якщо це можливо) прожити в іншій статі.

Можна припустити, що така нестійка (хитка, а може — гнучка) ідентичність має причиною недостатній досвід гендерного і статевого життя. Проте не виключено, що існує і друга причина, яка полягає у гендерно нейтральному чи безстатевому характері виховання підростаючих поколінь, унаслідок чого чоловік не відчуває себе повноцінним чоловіком, а жінка — жінкою.

До речі, знак гендерної рефлексії та ідентифікації суттєво залежить від того, як складається життя конкретної жінки чи конкретного чоловіка і яка у кого самооцінка. Виникає враження, що жінки, які вважають себе гарними, привабливими, справжніми жінками, здебільшого задоволені своєю гендерною приналежністю, оскільки напевно змогли переконатися у своїй жіночій силі і владі над чоловіками.

1.9. При з'ясуванні гендерних диспозицій слід враховувати і таку категорію чоловіків і жінок, які перебувають під тиском з боку особи протилежної статі (в сім'ї, на роботі) і поширюють оцінку свого особистого становища на оточення, на все суспільство. Зокрема, не виключено, що так можуть реагувати чоловіки, які опинилися під владою жінок і потерпають від цього. Вони, з одного боку, не можуть визнати себе соціально і психологічно недолугими і, водночас, суб'єктивно не можуть погодитися з тим, що жінки в чомусь значущому їх перевершують.

II. Проблема гендерної нерівності в школі і педвузі

II.1. Тема професійної гендерної ідентифікації для учасників ФГ, так само, як і попередня, виявилася незвичною, непростою і навіть у чомусь незручною. Складається враження, що ніколи і нікому в голову не приходило займатися порівнянням щодо гендерного самопочуття хлопців і дівчат у школі, студенток і студентів, викладачів і викладачок у педвузі. А пропозиція зробити таке порівняння, спробувати оцінити факт гендерної рівності в школі чи педвузі, схоже, викликала гальмування інтелектуальних процесів, як і будь-яке надто складне завдання, або стереотипну захисну реакцію нерозрізнення типу — усі почувають себе однаково. Тобто варто враховувати певну психологічну неготовність з

боку педвузівської аудиторії до обговорення проблем гендерної нерівності в педосвіті.

П.2. Лише після подолання цього бар'єру, як виявляється, окремі респонденти починають розрізняти прояви чи елементи гендерної нерівності в школі і педвузі. При цьому, не виключено, що чоловіки і жінки мають з цього приводу різні думки. Зокрема, чоловіки можуть вважати, що для них гендерна ситуація в школі складається гірше через те, що вчителі-жінки, яких більшість, не можуть адекватно зрозуміти «хлоп'ячу душу». Незатишно, на думку чоловіків, почувають себе також хлопці у традиційно «дівчачому» педвузі. Жінки при цьому, навпаки, або не помічають різниці, або вважають, що хлопці і в школі, і педвузі мають гендерні привілеї як більш перспективні у кар'єрному розумінні і як усяке «виключення», коли йдеться про освіту, де їх обмаль. Подібні оцінки можна очікувати і стосовно гендерного самопочуття педагогів різної статі у школі і педвузі.

П.3. Основний висновок, який можна зробити в результаті гендерно-психологічного аналізу висловлювань учасників ФГ на тему керівництва і лідерства, може бути такий: рядові працівники освітніх закладів є малочутливими до гендерних диспропорцій у системі керівництва, практично ніяк не реагують на існуючий гендерний дисбаланс. Більш того, вони його намагаються виправдовувати, посилаючись на традицію і побутуючу думку про те, що чоловіки, мовляв, природно більш здатні до керівної роботи, ніж жінки. Може існувати ще чимало більш і менш аргументованих раціоналізацій типу: жінка, мовляв, просто не хоче міняти щастя материнства на щастя керівництва.

Варто звернути увагу на таку позицію: оскільки, мовляв, в освітніх установах переважають жінки, система освіти настільки фемінізована, що говорити про дискримінацію жінок саме тут немає ніяких підстав. Досить

діагностичним було також, підтримане більшістю, зауваження учасників ФГ про те, що у педвузі жінка і чоловік мають рівні можливості для просування по керівній драбині.

Отже, в освіті педагогічний контингент складають переважно жінки, а в керівництві домінують переважно чоловіки. Формально визнаючи необхідність рівності у керівництві освітянськими закладами з боку чоловіків і жінок, все-таки, слід думати, що сьогодні жінки-педагоги у своєму реальному житті, особливо не замислюючись, поступатимуться керівними посадами чоловікам. Тобто, схоже, що такий вибір здійснюється на якомусь підсвідомому стереотипному рівні і визнається як щось звичне, зручне, само собою зрозуміле. Проте слід врахувати, що українські жінки ніколи не полишали «управлінських майданчиків», принаймні в ролі неформальних лідерів. Ця прихована мотивація до «тіньового керівництва» виявилася і у висловлюваннях учасниць ФГ, зокрема у натяках про те, що «чоловік – голова, а жінка – шия...».

П.4. Як і слід було очікувати, питання про домінування «чоловічого» компонента в змісті і формах освіти не підлягає дискусії. Проте цікаво було з'ясувати, як освітяни – працюючі і майбутні – ставляться до цього факту.

З'ясувалося, що реакція може бути різною, але загалом – у межах прийняття ситуації такою, якою вона є. Схоже, що педагоги ніколи не міркували у цьому напрямку, що сьогодні вони будуть скоріше виправдовувати існуючу гендерну диспропорцію в змісті і формах освіти, ніж шукати шляхи її розв'язання. Сила традиційних гендерних стереотипів тут така, що може викликати навіть компенсаторні захисні реакції: одні пропонують не звертати увагу дівчат на засиллі чоловічого фактора у підручниках, аби не формувати у них комплекс меншовартості, інші, навпаки, вважають за ко-

рисне спеціально акцентувати на цьому увагу і тим самим стимулювати дівчат до кар'єрних звершень.

Як не дивно, пропозиція гендерного реформування підручників у напрямку більш рівної представленості в них видатних жінок може не викликати ентузіазму і особливих емоцій серед освітян. Схоже, що пересічні педагоги звикли за змістом творів, відкриттів не бачити реальних людей, авторів. Їм, за великим рахунком, байдуже, хто написав твір, відкрив закон — чоловік чи жінка. Надто сильно діє стереотип, згідно з яким важливий зміст, а не той чи та, хто його створили. У жінок викладачів і вчителів явний факт гендерної нерівності у змісті і формах освіти начебто не викликає негативних емоцій, не кажучи вже про активні спроби у напрямку її подолання. Не підхоплюється емоційно і цілком прозорий факт, що у вихованців — хлопців і дівчат формуються ті ж самі стереотипи, за якими хлопці розглядаються як більш перспективні, значущі гендерні фігури, ніж дівчата. Цікаво зазначити, що чоловіки можуть виявляти навіть більший ентузіазм і підтримку на користь гендерної рівності у змісті і формах освіти, ніж педагоги-жінки. Саме освітяни жінки і навіть у більшій мірі, ніж чоловіки, можуть виступати носіями застарілих гендерних стереотипів і традицій.

II.5. Проведене дослідження дає підстави думати, що у педагогічному процесі фактор статі, гендерно-психологічні відмінності вихованців учителі і викладачі пілеспрямовано не враховують, не знають як (а можливо, і не вважають за потрібне) це робити. Мовляв, у процесі навчання хлопці беруть своє, дівчата — те, що їм потрібно для розуміння свого жіночого життя. Можна зустріти й думку, що студенти вже люди дорослі і їх не потрібно виховувати власне як жінку чи чоловіка. Така позиція наче відповідає вимогам гендерної рівності, але насправді це все ж таки один із проявів традиційних гендерних стереотипів, оскільки справжня рівність перед-

бачає врахування в освітньому процесі специфіки життєвих інтересів і психологічних відмінностей дівчат і хлопців, а також особливості гендерної ситуації в нашому суспільстві, яка далека від ідеальної.

Водночас зазначалося і те, що педвуз, як і школа, традиційно орієнтує дівчат не на професійну кар'єру, не на лідерські, а на допоміжні, другорядні, неprestижні, обслуговуючі соціальні ролі.

Подібна стереотипна позиція може зустрічатися в аудиторії педагогічних працівників. Проте більш важливим є факт відсутності внутрішнього прагнення якось змінити цю ситуацію у напрямку подолання гендерної диспропорції у змісті і формах освіти.

Таким чином, можна висловити загальне припущення щодо поширеності серед освітян доволі стриманої, емоційно невиразної реакції і відстороненої позиції по відношенню до проблеми гендерної нерівності в педагогічній освіті. Не виключено, що тут спрацьовує історична традиція, згідно з якою українські жінки потерпають від дискримінації за ознакою статі, але не бажають визнавати себе нерівними з чоловіками. Тому створюється своєрідне замкнене коло: погоджуючись у принципі з тим, що гендерна нерівність існує, вони, тим не менше, можуть не виявляти ентузіазму з приводу необхідності боротьби за відстоювання своїх прав і особистої участі в діяльності організацій, які борються за права жінок. Вони можуть не визнавати себе беззахисними, вважаючи, що у відстоюванні своїх прав повинні покладатися на себе.

Хоча в процесі обговорення було висловлено чимало різних думок щодо проблеми гендерної нерівності, але суттєвих гендерних суперечностей у нашому суспільстві, на думку респондентів, сьогодні ними не відчувається. Як не дивно, але саме від чоловічого складу ФГ частіше можна було чути твердження про існування окремих проявів гендерної нерівності в нашому

суспільстві загалом і у сфері освіти зокрема. Специфічною і такою, що вимагає подальшого дослідження і психологічних інтерпретацій, можна вважати спробу чоловіків звинуватити самих жінок в їх дискримінованому положенні, а також віднайти негатив у боротьбі жінок за свої права і таким чином пояснити їх небажання брати участь у цій боротьбі.

Оскільки переважна більшість учасників ФГ (і особливо жінки) фактично не визнавала існування гендерної нерівності в системі освіти, питання щодо шляхів її розв'язання виявилось для них малоактуальним. Жінки відстоювали тезу про те, що кожна з них сама вирішує, як їй краще жити, бути чи не бути лідером, керівником, на яку роботу влаштовуватися, бути чи не бути домогосподаркою. Чоловіки, ті, що визнавали існування нерівності, теж не бачили необхідності гендерних реформ у суспільстві і освіті і просто закликали жінок брати на себе відповідальність, ставати соціально активними тощо. Єдина «вирівнююча» пропозиція, на яку зважилися учасники ФГ, полягала в тому, щоб дівчат і хлопців не диференціювати в процесі навчання, особливо професійного, тобто прилучати і дівчат до техніки, автосправи, конструювання тощо.

Суть проблеми, як видно з аналізу матеріалу ФГ, полягає і в тому, що поняття гендерної рівності частогусто підмінялися поняттям однаковості соціальних ролей і функцій чоловіка і жінки. Така маніпулятивна тактика стирання гендерних відмінностей, неврахування специфічно жіночих запитів і можливостей має давню традицію і сьогодні є досить ефективним засобом подальшої соціальної дискримінації жінок.

Проведене дослідження дає підстави для припущення, що в закладах освіти новим поколінням учнів і, зокрема, молодим педагогам передаються традиційні гендерні стереотипи, які вчителі і викладачі успадкували від своїх учителів і т. д. Одним із таких стереотипів і

є «стереотип однаковості», або гендерно нейтрального ставлення до учнів і студентів різної статі. У школі, педвузі замість того, щоб навчити як жінці, залишаючись жінкою, бути успішною в професійній діяльності і особистому житті, бути економічно і духовно вільною і не потерпати від сексизму, як і раніше, навчання і виховання здійснюється у такий спосіб, що, з одного боку, вона стає гендерно нейтральною істотою, а з іншого, — істотою, підвладною чоловіку, залежною від чоловічого світу, «чоловіковою жінкою», як це, за релігійним сюжетом, колись сталося з Євою.

II.6. Враховуючи результати розпочатого емпіричного фокус-групового соціально-психологічного дослідження проблеми гендерної нерівності в педагогічній освіті, доцільно:

- продовжити «якісне» дослідження за означеною темою на більш широкій, різноманітній виборці учнів шкіл, учителів, студентів і викладачів різної статі, представників різних керівних ланок системи освіти;
- провести масове соціально-психологічне опитування педагогічної громадськості на тему: «Гендерні проблеми в системі освіти»;
- здійснити порівняльне соціально-психологічне дослідження гендерних проблем в освітніх системах України і Канади, зокрема в українських освітніх закладах;
- на основі результатів проведених досліджень розробити і запровадити медіа-проект «Гендерна культура і гендерна освіта: парадигма сьогодення»;
- розробити і запровадити програму педагогічних бесід з учнями шкіл і студентами різних вікових груп на гендерну тематику;
- розробити і ввести в програми педвузів, інститутів удосконалення педагогічних працівників

спецкурс «Психологія і педагогіка гендерного виховання»;

- підготувати і видати методичний посібник «Психологія і педагогіка гендерного виховання в школі і вузі»;
- розробити і запровадити гендерні критерії оцінки роботи школи і вузу, а також відповідну систему заохочувальних стимулів, які б сприяли розвитку гендерної культури в закладах освіти, а також систему санкцій для ефективного реагування на виявлені випадки прояву сексизму, гендерної нерівності тощо.

Наукове видання

**ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ**
(Аналітична інформація за результатами
«фокус-групового» соціально-психологічного
дослідження)

(українською мовою)

Технічний редактор Бондаренко О.П.
Коректор Бахмацька О.Л.

Підписано до друку 15.07.03. Формат 64×90/16. Папір офс.
Друк офс. Гарнітура Newton.
Ум. друк. арк. 3,6. Об.-вид. арк. 3,1.
Наклад 500 прим.
Замовлення № 187.

ТОВ «Поліграфічний центр «Фоліант»
04176, Київ-176, вул. Електриків, 26. Тел.: (044) 416-30-01.
Свідоцтво Держкомінформу України
(серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)